

UDK 325.1(497.13)»1918—1941«
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. X. 1992.

Strukturne promjene zemljišnih gospodarstava sisačkog područja 1918.—1941. godine

ZDENKA ŠIMONČIĆ-BOBETKO

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica govori o strukturnim promjenama zemljišnih gospodarstava sisačkog područja od 1918. do 1941. godine uz osvrt na prethodno stanje. Ona razmatra političke i gospodarske prilike na sisačkom selu. Analizira strukturu zemljišnih gospodarstava prije i nakon strukturnih promjena, prema veličini, prostornom rasporedu, vrsti vlasništva, nacionalnosti vlasnika itd. Pozornost je posvetila tamošnjim veleposjedima, pa prati promjene koje su se dogodile u međuraću. Težište je rada zapravo na praćenju provođenja agrarne reforme na sisačkom području uz isticanje onoga što je činilo posebnost u odnosu na ostali državni prostor. Izložena je pravna problematika, organizacija i veze institucija za provedbu agrarne reforme.

Prostorno se rad odnosi na sisačko područje pod kojim razumijevamo kotar i grad Sisak. Ono je imalo površinu od $691,44 \text{ km}^2$, od čega sam kotar Sisak 668,41 km^2 . Administrativno-teritorijalno kotar Sisak bio je podijeljen na osam općina. To su bile: Gušće, Kratečko, Lekenik, Letovanić, Martinska Ves, Palanjek, Sela i Topolovac. Bila je to ruralna sredina: većina stanovništva živjela je na selu od poljodjelstva. Grad Sisak bio je regionalno i gravitacijsko središte za okolna sela, ali i mnogo šire, s razvijenom industrijom, trgovinom, novčarstvom, prometom i pratećom infrastrukturom.¹ Kao što smo rekli, većina stanovništva sisačkog područja bavila se poljodjelstvom, pa je stoga bilo važno istražiti posjedovne prilike na selu, promjene koje su se zbile u dužem vremenskom periodu, s težištem na međuraću (1918.—1941. godine), te posljedice toga procesa na sisačko agrarno gospodarstvo.

¹ *Mira Kolar-Dimitrijević*, Industrijski razvoj Siska u međuratnom razdoblju s posebnim osvrtom na strukturu i položaj radničke klase, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Muzej Sisak i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1974., 17—37; *Tvornice u Sisku i okolici, Sisački glas*, br. 49, Sisak 5. XII. 1921.

1. STRUKTURA STANOVNIŠTVA 1931. I ZEMLJIŠNIH GOSPODARSTAVA 1895. GODINE

Na sisačkom području živjelo je, prema popisu stanovništva od 31. XII. 1921. godine, 35.525 stanovnika, od čega 26.719 ili 75,2% u općinama tadašnjega sisačkog kotara. Grad Sisak imao je tada 8806 stanovnika ili 24,8% stanovništva sisačkog područja. Broj stanovnika u općinama bio je: Gušće 2142, Kratečko 1714, Lekenik 3472, Letovanić 2561, Martinska Ves 4277, Palanek 3680, Sela 5061, Topolovac 3812. Većinu pučanstva čine Hrvati i Srbi iskazani zajedno, i to 33.615 ili 94,6%, a ostalo pripadnici ostalih naroda: Slovenci 649, Čehoslovaci 167, Mađari 246, Nijemci 304 itd., a oni žive većinom na području grada Siska.²

Većina stanovništva sisačkog područja bavila se poljoprivredom, a samo manji broj bio je zaposlen u ostalim granama gospodarstva. Drukčije je bilo u samom gradu Sisku, gdje se tek manji broj stanovnika bavi poljodjelstvom kao glavnim zanimanjem, a ostali su zaposleni u drugim djelatnostima. Kako nas zanimaju promjene koje su se dogodile na agrarnom zemljištu, prikazat ćemo stanje zemljišnih gospodarstava 1895. godine.

Na sisačkom području bilo je 1895. godine 5975 gospodarstava, koja su se prostirala na 84.625 jutara zemlje. Gospodarstava do jednog jutra zemlje bilo je 691 ili 11,6%, a raspolagala su s ukupno 272 jutra zemlje. Oko 43% tih posjeda bilo je na gradskom području. Gospodarstava s 1 do 5 jutara zemlje bilo je 1695 ili 24,4%, a raspolagala su s 5121 jutrom ili 6,5% ukupne zemlje. Gospodarstava s 5 do 10 jutara bilo je 1712, ili 28,6%, a raspolagala su sa 14,7% ukupne zemlje. Gospodarstava s 10 do 20 jutara zemlje bilo je

Tabela 1.

SISAČKO PODRUČJE 1895. GODINE — PRIVATNA GOSPODARSTVA

Grupe gospodarstava po veličini zemlje (u jutrima)	Broj gospodarstava	%	Površina u jutrima	%
do— 1	691	11,6	272	0,3
1— 5	1.695	28,4	5.121	6,1
5— 10	1.712	28,6	12.437	14,7
10— 20	1.285	21,6	17.933	21,2
20— 100	565	9,4	18.266	21,6
100— 200	15	0,2	2.055	2,4
200—1000	6	0,1	3.452	4,1
preko 1000	6	0,1	25.089	29,6
Ukupno	5.975	100,00	84.625	100,00

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, knj. I, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb 1913., 337, 339.

² Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. siječnja 1921. godine, Državna štamparija, Sarajevo 1932., 262, 268—269.

1285 ili 21,5%, a raspolagala su sa 17.933 jutara zemlje ili 21,2% ukupne zemlje. S 21,6% ukupne zemlje raspolagalo je 565 ili 9,4% gospodarstava s 20 do 100 jutara zemlje. Dvadeset i jedno gospodarstvo s više od 100 jutara raspolagalo je sa 6,5% ukupne zemlje. Šest posjeda imalo je više od 1000 jutara zemlje, ukupno 29,6% zemlje sisačkog područja. Posebno ćemo izložiti stanje gospodarstava u kotaru i gradu Sisku. U kotaru Sisak gospodarstva do 10 jutara činila su 66,18% svih gospodarstava, a raspolagala su s 21,09% ukupne zemlje. Najbrojnija su ona do 5 jutara zemlje: bilo ih je 35,6% ali su raspolagala sa samo 6,1% zemlje. Slijede gospodarstva s 5 do 10 jutara zemlje, koja čine 30,5% ukupnog broja gospodarstava a raspoložu sa 14,96% ukupne zemlje. Gospodarstva s 20 do 100 jutara zemlje, njih 10,2% raspoložu s 21,9% ukupne površine. Devet gospodarstava s više od 200 jutara zemlje raspoložu s 30,67% ukupne zemlje. Veleposjeda u užem smislu, s više od 1000 jutara zemlje, bilo je pet, s raspolagala su s 29,89% ukupne zemlje.

Grad Sisak imao je 1895. godine 575 gospodarstava sa 4390 jutara zemlje. Više od polovice gospodarstava (51,6%) imalo je manje od jednog jutara zemlje. Posjeda od 1 do 5 jutara zemlje bilo je 164 ili 28,5%, sa 5 do 20 jutara 97 ili 16,8%. Od 20 do 100 jutara zemlje imalo je 14 gospodarstava. Samo dva posjeda imala su više od 200 jutara zemlje.

Veliki kompleksi zemlje na sisačkom području bili su u vlasništvu Katoličke crkve, a tu je bio i veliki posjed austrijskog nadvojvode Friedricha Habsburškog i dio veleposjeda knezova Thurn-Taxis. Fizičkim osobama i seljačkim zadrugama pripadala su prema popisu, 82.932 jutra zemlje. Struktura gospodarstava prema nacionalnosti (materinjem jeziku) vlasnika pokazuje da je od ukupne površine otpadalo na vlasnike hrvatske i srpske nacionalnosti 64.669 jutara ili 7,8%, slovenske 49 jutara ili 0,05%, češke 99,8 jutara ili 1,2%, mađarske 15.738 jutara ili 19%, njemačke 1474 jutra ili 1,8%. Rimokatolici su zemlje,³ evangelići 15,9%, izraelićani 6,7% i grkoistočni 0,6%

U 19. stoljeću u Hrvatskoj i Slavoniji bio je u tijeku proces nestajanja kućnih zadruga. One su se dijelile javno ili tajno, a razlozi su bili različiti, najčešće nesloga, migracija u gradove, emigracija u druge zemlje, razni gospodarski uzroci i drugo. U sisačkoj podžupaniji bilo je, prema podacima popisa iz 1878. godine, tajno podijeljeno 978 kućnih zadruga, od toga u upravnim općinama: Sela 282, Martinska Ves 219, Topolovac 262, Velika Gorica 197 i u međuraću. Prema popisu gospodarstava iz 1895. godine u sisačkom je kotaru bilo 77 seljačkih zadruga, a imale su ukupno 2554 jutra zemlje. Četiri zadruga imale su manje od 5 jutara zemlje. Od 5 do 20 jutara imalo je 29 zadruga, a od 20 do 50 jutara 30 zadruga. Trinaest zadruga imalo je posjed od 50 do 100 jutara zemlje. Više od polovice zadruga (55,8%) imalo je posjed od

³ Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, knj. I, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb 1913., 336—337, 341.

⁴ Dragutin Pavličević, Hrvatske kućne zadruga I., Sveučilišna naklada Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb 1989., 319—323, 332—335. Kućna je zadruga »stara patrijarhalna ustanova u kojoj živi više obitelji i nekoliko generacija ljudi. To je ravnopravna zajednica života i rada uz autarhičnu proizvodnju i potrošnju na zajedničkom imanju kojim rukovodi demokratski izabran starješina, a upravlja skupština svih odraslih punopravnih zadrugara.«

20 do 100 jutara zemlje, a zajedno su raspolagale sa 74,9% ukupne zemlje seljačkih zadruga. Više od 100 jutara zemlje imale su samo dvije seljačke zadruge na tom području. Pod oranicom se nalazilo 48% zemlje seljačkih zadruga, pod šumom 14,8%, pod pašnjakom i livadom 30%. Seljačke zadruge uzgajale su tada 607 grla goveda, 255 konja, 483 svinje, 1418 komada peradi i 165 košnica pčela.⁵

Do 1919. godine, kada se počela provoditi agrarna reforma, struktura zemljišnih gospodarstava na sisačkom području svakako se izmijenila. Procesu promjena naročito je bio podložan mali i srednji seljački posjed te, posjed seljačkih zadruga, koji se dijeli, ali i ostale grupe posjeda.

2. POLITIČKE PRILIKE NA SISAČKOM SELU POSLIJE PRVOGA SVJETSKOG RATA

Nakon uspostave Kraljevstva SHS na tom je području stanovništvo bilo nezadovoljno — osobito seosko, i to najizrazitije u tijeku 1919. i 1920. godine — novom državom i novom vlašću. U 1919. godini izbijali su seljački nemiri kao otpor centralizmu i monarhiji, dinastiji Karadorđevića, a potaknuti i nekim drugim neposrednim povodima: skupoćom životnih potrepština, izmjenom novca u omjeru jedan naprama četiri na štetu krune (koja je do ujedinjenja bila sredstvo plaćanja u dijelovima zemlje pod Austro-Ugarskom), sporim i neefikasnim provođenjem agrarne reforme, pozivanjem u vojsku, pritiscima radi plaćanja poreza itd. Nezadovoljstvo je bilo spontano, ali su otpor organizirali i politički čimbenici. Jedan od njih bila je Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka, koja je imala svoje uporište među seljaštvom i ovoga kraja. Ona se već od početka distancirala od nove države, monarhije i centralizma. Stanje nastalo uspostavom Kraljevstva SHS smatrala je privremenim i zastupala gledište da o obliku države (monarhija ili republika) i unutrašnjem uređenju (centralizam ili federalizam) mora odlučiti Ustavotvorna skupština (Konstituanta). Radić i HPSS podvrgli su oštroj kritici poteze nove vlasti u uspostavljanju monarhije i centralizma, zahtijevajući republiku. Ta gledišta stranke došla su do izražaja i na raznim stranačkim skupovima održanim u tijeku 1919. i 1920. godine po hrvatskim selima, pa i u sisačkom kraju. Velik broj skupština bio je zabranjen, a sam Stjepan Radić gotovo je cijelu 1919. i znatan dio 1920. godine bio u zatvoru. Radi pritiska na vlast da uhićenoga Stjepana Radića pusti iz zatvora pristalice HPSS iz Martinske Vesi održali su zbor 3. travnja 1919. godine. Petog travnja 1919. godine postavljene su seoske straže koje su sprečavale otpremu seljačkih proizvoda u Sisak. Intervenirala je vojska, koja je uhitila sudionike. Organizatori »seljačkog štrajka« iz Ljubljance i Martinske Vesi predani su kasnije Kotarskom sudu u Sisku. Hrvatska pučka seljačka stranka imala je utjecaja i na seljake u općinama Gora, Mošćenica, Hrastovica i Sunja u susjednom petrinjskom kotaru, gdje se također širilo nezadovoljstvo i agitiralo za republiku.⁶ Vlast je uspjela u začetku ugušiti pokušaje bune seljaka.

⁵ Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, op. cit., 343, 345.

⁶ Josipa Paver, Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919—1920, Historijski arhiv Sisak, Sisak 1970., X, 60, 67, 71—72, 76, 84—85.

Seljaštvo sisačkog kraja nastojala je pridobiti i Jugoslavenska demokratska stranka, posebno obećanjima da će dobiti zemlju. Skupštine stranke održane su u Gušću i Kratečkom, gdje je agrarni povjerenik Franjo Srčen upoznao prisutne s provođenjem agrarne reforme.⁷ Izaslanici sisačkoga Jugoslavenskog demokratskog kluba održali su oko sredine lipnja 1919. godine skupštinu u Setušu, na kojoj je rečeno kako se jedino ta stranka zauzela za siromašne seljake da dobiju zemlju.⁸

Daljnji čimbenici koji su utjecali na pokretanje seljačkih nemira bili su povratnici iz Rusije i socijalisti-komunisti. Socijaldemokrati se također nastoje približiti seljaštvu, pa kao jedan od zahtjeva ističu provođenje agrarne reforme. S tim zahtjevom istupili su na više skupština održanih u tijeku 1919. godine u sisačkim selima.⁹ Glavni odbor Socijalno-demokratske stranke zaključio je na sastanku 26. siječnja 1919. godine »da se započne što energičnije, da se agrarna reforma neodložno provede u djelo.«¹⁰ Na sredini 1919. godine javio se u Hrvatskoj jak pokret protiv služenja u vojsci. Vojni obveznici više sela na sisačkom području nisu se odazvali pozivu u vojsku. Tako je bilo u Letovaniću, Dužici, Kratečkom, Žažini, Selima, Sisačkoj Odri, Žabnu, Lekeniku. Intervenirala je i vojska. U općinu Sela bilo je odaslano 20 vojnika sa časnikom, jer se tamošnji vojni obveznici nisu prijavili kod općinskog poglavarstva, a odbili su i da odu na vojnu vježbu.¹¹ U ožujku 1920. godine počela je agitacija protiv dinastije i države u selima Pračno, Komarevo i Novo Selo.¹² Na sredini travnja iste godine organiziran je u Sisačkoj Odri štrajk seljaka, kako bi se onemogućila opskrba Siska životnim potrepštinama. U Žabnu je održana skupština na kojoj su istaknuti politički zahtjevi: govorilo se protiv dinastije i zahtijevala republika. Nezadovoljni su, osim seljaka, bili i radnici sisačkih tvornica i željezničari. Tako je 20. travnja 1920. godine organiziran štrajk željezničara, kojemu su se pridružili radnici nekih sisačkih poduzeća.¹³ Do nemira seljaka došlo je ponovo u rujnu 1920. godine. Povod, iako ne i uzrok, bile su mjere vojnih vlasti za popunu komore (žigosanje stoke, naročito konja, i popis kola). Uzrok je bio u općem nezadovoljstvu seljaka centralističko-unitarističkim uređenjem i monarhijom, ali i sporim i neefikasnim rješavanjem agrarnog i drugih pitanja važnih za selo.¹⁴ Na sisačkom području došlo je do pobune

⁷ Skupština Jugoslavenske demokratske stranke u Gušću i Kratečkom, *Sisački glas*, br. 22, 1. VI. 1919.

⁸ Javna skupština u Setušu, *Sisački glas*, br. 24, 15. VI. 1919.

⁹ O socijalističkoj skupštini u Topolovcu, *Sisački glas*, br. 57, 23. XI. 1919.; *Glas za selo, Pravednost*, Sisak, br. 15, 8. XII. 1919.; *Josipa Paver*, op. cit., X.

¹⁰ Zaključci Glavnog odbora stranke, *Pravednost*, br. 28, 15. II. 1920.

¹¹ Vojnički brahijum u općini Sela zbog neposlušta i otpora vojnih obveznika, *Sisački glas*, br. 33, 17. VIII. 1919.

¹² *Josipa Paver*, op. cit., 120, 128, 144—145, 154—155.

¹³ Štrajk željezničara i generalni štrajk u Sisku, *Sisački glas*, br. 17, 25. IV. 1920.; *Josipa Paver*, op. cit., 145—146, 149—150, 249—252, 261—267, 269—272.

¹⁴ *Bogumil Hrabak*, Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. godine, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, br. 10, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod 1973., 51—80; *Isti*, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u prvom svjetskom ratu, *Zbornik*, br. 16, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1979., 125—127; *Josipa Paver*, op. cit., 301, 307—308, 320—321, 334. *Bosiljka Janjatović*, Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920., *Časopis za suvremenu povijest*, br. 24 (1), Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1992., 257—293.

seljaka na više mjesta: u Gušću, Lekeniku, Topolovcu, Hrastelnici, Setušu i Galdovu. Najviše nemira bilo je upravo u onim selima u kojima je bilo pris-taša Hrvatske pučke seljačke stranke, kao u Prelošćici, Gušću, Svinjičkom, Selima, Sisačkoj Odri. Pobunjeni seljaci Gušća razoružali su 9. rujna 1920. godine policijsku stanicu, zatvorili žandare, općinskog načelnika i bilježnika i uzeli u svoje ruke općinsku upravu.¹⁵ Kod Lekenika je u noći od 9. na 10. rujna 1920. godine prekinuta telefonska i telegrafska mreža i oštećena železnička pruga. Seljaci su napali vlastelinstvo »Topolovac« 9. rujna iste godine. Od državnog komesara i vlastelinskih činovnika zahtijevali su da predaju oružje. Razoružali su vlastelinskog lugara i šumara. Nakon toga smijenili su općinske činovnike. Do pobune je došlo i u Letovaniću. Tamošnje seljaštvo napalo je žandarmerijsku stanicu pri čemu su mu pomogli i pobunjeni seljaci susjednog Nebojana u petrinjskom kotaru. Poginulo je nekoliko seljaka. Pobuna je tih rujanskih dana izbila i u selima Gredi, Dužici i Selima. Napadnute su žandarmerijske patrole u Hrastelnici i Ljubljani. U selima sisačkog kotara bilo je u tim pobunama dosta ranjenih seljaka, nekoliko poginulih, a 115 ih je predano sudu.¹⁶

3. PRAVNA OSNOVA I ORGANI ZA PROVOĐENJE AGRARNE REFORME

U opisanim političkim prilikama na selu vlast je počela provoditi agrarnu reformu. U veljači 1919. godine donesene su *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme*, na osnovi kojih se ona provodila sve do donošenja zakona u lipnju 1931. godine.¹⁷ Predviđale su eksproprijaciju velikih posjeda i dodjelu zemlje domaćim obrađivačima. Odšteta za zemlju imala se odrediti kasnije zakonskim putem, a za njezinu isplatu jamstvo je preuzela država.

Sa zakupnicima veleposjedničke zemlje, koji je nisu sami obrađivali, trebalo je raskinuti zakupne ugovore. Izuzetak su bile stručno osposobljene osobe. Nadalje, bilo je zabranjeno izdvanje zemlje u podzakup. Sve posjede habsburške dinastije i članova habsburškog doma, posjede dinastije neprijateljskih zemalja, posjede koji su prije bili darovani tuđincima za usluge učinjene Habsburgovcima a nisu još prešli u treće ruke, trebalo je oduzeti bez odštete. Veliki šumski kompleksi imali su prijeći u državno vlasništvo. Zemljoradnicima je u tim šumama priznato pravo na pašu, drvo za ogrjev i građu za vlastite potrebe. Podjela zemlje imala je biti privremena, a kasnije bi se provela zakonskim putem. U međuvremenu je doneseno više naredaba, uredaba, rješenja, a tek 19. lipnja 1931. godine bio je usvojen *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima*, koji je poslije pretrpio dvije izmjene i dopune.¹⁸ Osim

¹⁵ O seljačkoj pobuni u sisačkom kotaru, *Sisački glas*, br. 38, 19. IX. 1920. *Josipa Paver*, op. cit., 300, 337—338.

¹⁶ *Josipa Paver*, op. cit., 308, 314—315, 321, 333, 340—343, 346—350.

¹⁷ *Službene novine*, Beograd, br. 11, 27. II. 1919.

¹⁸ Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. lipnja 1931. god. sa izmjenama i dopunama od 5. prosinca 1931. i 24. lipnja 1933. godine, *Agrarna reforma*, knj. III, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije 1933. (dalje: *Agrarna reforma III*).

nekih manjih promjena, u Zakonu su bila preuzeta načela prijašnjih agrarnih propisa. Kao agrarni subjekti bile su priznate sve osobe koje su po prijašnjim propisima dobile zemlju, ako nisu bile izričito isključene. Objektom su smatrane sve one površine koje su takvima bile utvrđene prilikom posljednje revizije objekata. Subjekti agrarne reforme za veleposjedničku zemlju i šume bili su: mjesni interesenti, seoski obrtnici, dobrovoljci, optanti i ostali kolonisti, država, samoupravna tijela, skupine poljoprivrednika, pravne osobe s općekorisnim ciljevima, apsolvanti viših i nižih poljoprivrednih škola, te ostali subjekti koji su prije dobili zemlju u privremeni zakup.

Financijska likvidacija agrarne reforme bila je regulirana Zakonom o likvidaciji agrarne reforme od 19. lipnja 1931. godine i njegovim kasnijim izmjenama i dopunama, te *Uredbom o financijskoj likvidaciji agrarne reforme*.¹⁹

Agrarnu reformu počelo je provoditi Ministarstvo za socijalnu politiku putem svoga Odjeljenja za agrarnu reformu. Dr. Franjo Poljak bio je 2. travnja 1919. godine postavljen ministrom za agrarnu reformu, nakon čega su za pojedine krajeve imenovani i agrarni povjerenici koji su odlučivali o davanju zemlje u privremeni zakup. Kao savjetodavni organi pri provođenju agrarne reforme bili su osnovani agrarni odbori.²⁰ Povjerenikom za agrarnu reformu u sisačkom kotaru imenovan je Franjo Srčen, a izabrani su i agrarni odbori. Kod pokrajinske vlade Hrvatske i Slavonije bilo je osnovano *Povjereništvo za narodno gospodarstvo*, koje je obavljalo i poslove vezane uz agrarnu reformu.²¹ Posebna agrarna administracija formirana je na početku 1920. godine, kada je osnovano *Ministarstvo za agrarnu reformu*.²² Izvršni organi toga ministarstva bile su *agrarne direkcije i županijski agrarni uredi*. Za područje Hrvatske i Slavonije, Međimurja i Baranje bila je formirana *Agrarna direkcija u Zagrebu*, sa županijskim agrarnim uredima u Ogulinu, Zagrebu, Osijeku i Vukovaru.²³ Agrarnu reformu na sisačkom području provodio je *Županijski agrarni ured u Zagrebu*. U toku provođenja agrarne reforme došlo je do promjena u organizaciji organa koji su je provodili, da bi konačno njezina likvidacija bila povjerena banskim upravama i komisijama za likvidaciju agrarne reforme (1931.—1939.)²⁴ U Banovini Hrvatskoj ti su poslovi ušli u nadležnost *Odjela za seljačko gospodarstvo*, odnosno njegova *Odsjeka za agrarno-pravne poslove* (1939.—1941.).²⁵

¹⁹ Uredba o financijskoj likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 26. rujna 1933., *Službene novine*, br. 219, 26. IX. 1933.

²⁰ Agrarna reforma; Uredbe, naredbe i raspisi, Zagreb, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS 1920. (dalje: Agrarna reforma I), 16—21, 97—102, 105—106.

²¹ *Narodne novine*, br. 97, 26. IV. 1919.

²² Uredba o ustrojstvu Ministarstva za agrarnu reformu Kraljevstva SHS, *Službene novine*, br. 36, 18. II. 1920.

²³ *Službene novine*, br. 39, 21. II. 1920.

²⁴ Pravilnik za izvršenje zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 1. VIII. 1933., *Službene novine*, br. 179, 9. VIII. 1933. Agrarna reforma III, 108—116. Likvidaciju agrarne reforme na sisačkom području provodila je Komisija za likvidaciju agrarne reforme u Zagrebu.

²⁵ Uredba o prenosu poslova poljoprivrede sa države na Banovinu Hrvatsku od 28. XI. 1939., *Službene novine*, br. 282, 5. XII. 1939.; *Narodne novine*, br. 278, 9. XII. 1939.; Naredba o djelokrugu odjela za seljačko gospodarstvo od 11. XII. 1939., *Narodne novine*, br. 280, 12. XII. 1939.

4. PROVOĐENJE I DOSTIGNUĆA AGRARNE REFORME

Agrarna reforma u sisačkom kotaru počela se provoditi u svibnju 1919. godine. Kao povjerenik za agrarnu reformu bio je postavljen Franjo Srčen, kraljevski kotarski predstojnik, kao ekonomski vještak Franjo Šafarić, agronom, a poslove mjerenja obavljao je jedan mjernik. Kao savjetodavni organi agrarnog povjereništva bili su izabrani agrarni odbori u upravnim općinama.²⁶ »Predhodnim odredbama za pripremu agrarne reforme« pod udar agrarne reforme došli su svi oni posjedi od »barem 100 do 500 jutara« zemlje uopće koji su bili izdani u zakup samo jednom zakupcu, koji nisu bili ili su bili samo djelomice obrađeni te posjedi od »barem 100 do 500 jutara« (po 1600 kv. hv. obradive zemlje).²⁷ Međutim, već 21. srpnja 1919. godine Uredbom o zabrani otuđivanja i opterećivanja zemljišta velikih posjeda linearno je povećan maksimum, odnosno, uveden je uži i širi maksimum. Prema toj Uredbi na području sisačkog kotara pod udar agrarne reforme dolazili su oni veliki posjedi koji su imali više od 150 ha obradive ili 400 ha zemlje uopće.²⁸ Napokon, Zakonom o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19 lipnja 1931. godine za sisačko je područje određeno da pod udar agrarne reforme dolazi zemlja onih velikih posjeda koji su prelazili *261 k.j. obradive ili 695 k.j. zemlje uopće*.²⁹ Na sisačkom području agrarna je reforma provedena na pet velikih posjeda: Državnog dobra Topolovac, Prvostolnog kaptola zagrebačkog, kneza Thurn-Taxisa, Rikarda Aningera »Galdovo« i Camille i Otta Reissa. Agrarna zemlja na početku se svibnja 1919. godine najprije počela dijeliti u upravnoj općini Lekenik na veleposjedu Thurn-Taxisa, a nakon toga u upravnim općinama Sela, Topolovac, Palanjek, Gušće, Kratečko, Letovanić i Martinska Ves.³⁰ Gospodarstvene prilike na tim posjedima u vrijeme kada se počela provoditi agrarna reforma i njezin tijek prikazat ćemo u narednom dijelu rada. Državno dobro »Topolovac« bio je najveći posjed na sisačkom području, a u vlasništvu austrijskog nadvojvode Friedricha Habsburškog. Poslije prvoga svjetskog rata pripao je Kraljevini SHS na osnovi međunarodnoga mirovnog ugovora. Posjedom je u prvo vrijeme upravljao državni komesar Adolf Füllepp. Poslije se taj veleposjed našao u sastavu Državnog dobra »Belje«, da bi u travnju 1940. godine prešao u vlasništvo Banovine Hrvatske. Pod upravom države posjed je u tijeku međuraća u gospodarskom pogledu stagnirao.³¹ Imao je

²⁶ Agrarna reforma, *Sisački glas*, br. 19, 11. V. 1919.

²⁷ *Službene novine*, br. 11, 27. II. 1919.

²⁸ Agrarna reforma I, 18—19, 44—45, 105; *Službene novine*, br. 82, 12. VIII. 1919.

²⁹ Agrarna reforma III, 1—25, 42—43, 95—101.

³⁰ Agrarna reforma, *Sisački glas*, br. 19, 11. V. 1919.

³¹ Uredba o prenosu državnog dobra Topolovac kod Siska na Banovinu Hrvatsku od 23. IV. 1940., *Službene novine*, br. 97, 27. IV. 1940., *Narodne novine*, br. 98, 30. IV. 1940. Državno dobro Topolovac kod Siska, po čl. 1 Uredbe o organizaciji državnog dobra Belje od 27. III. 1937. godine, bilo je sastavni dio toga državnog privrednog poduzeća. Prema čl. 1 navedene Uredbe od 23. IV. 1940. godine ono se izdvaja iz sastava Belja i prenosi kao zasebno dobro na Banovinu Hrvatsku sa svim zatečenim živim i mrtvim inventarom. Osnovna i obrtna glavnica Belja smanjena je za vrijednost nekretnina i drugih imovinskih prava koja su prenijeta na Banovinu Hrvatsku. Prema čl. 2 Uredbe poslije dana primopredaje svi osobni i materijalni izdaci dobra Topolovac išli su na teret budžeta rashoda Banovine Hrvatske, a svi prihodi u korist njezina budžeta prihoda. Na osnovi čl. 3 Uredbe državno dobro Belje imalo je isplatiti Banovini Hrvatskoj u roku mjesec dana nakon primopredaje na ime odgovarajućeg dijela fondova: iz Rezervnog fonda 100.000 dinara, iz Fonda za osiguranje od požara i drugih elementarnih nepogoda 200.000 dinara, iz Fonda za obnovu 240.000, ili ukupno 540.000 dinara.

Tabela 2.

DRŽAVNO DOBRO »TOPOLOVAC« — PROSTORNI RASPORED PO KATASTARSKIM OPĆINAMA

Katastarska općina	Površina			
	prema katastru		prema zemljišnim knjigama	
	k. j.	čhv.	k. j.	čhv.
1. Budaševo	2021	630	1957	983
2. Čigoć	4025	644	4027	1210
3. Gušće	656	1063	647	547
4. Kratečko	1450	1314	1440	1504
5. Mužilovčica	1653	1426	1648	612
6. Prelošćica	706	817	705	1327
7. Svinjičko	3028	28	2930	1249
8. Topolovac	555	1212	478	1467
Ukupno:	14.098	734	13.837	844

Izvor: AH ARV, kut. 33a, br. 5.205 (III, 2. II. 1934.) Odluka o utvrđivanju objekata na veleposjedu.

14.098 jutara zemlje, a protezao se kroz osam katastarskih općina. Prostorni raspored zemlje toga najvećeg sisačkog veleposjeda prikazujemo u tabeli br. 2. Državno dobro »Topolovac« imalo je 3399 jutara obradive i 10.699 jutara neobradive zemlje. Struktura zemlje prema kulturi bila je: oranica 1194, vrt 29, livada 2175, pašnjak 6687, šuma 3569 i neplodno 442 jutra. Dakle, oko 63% zemlje bilo je pod livadom i pašnjacima, 25% pod šumom, a oranica je bilo samo 8,5%.³² S obzirom na tu strukturu veleposjed se orijentirao na stočarstvo, a manjim dijelom na poljodjelstvo. Bavio se uzgojem goveda, svinja i konja. Daljnja gospodarska aktivnost bilo je šumsko gospodarstvo i eksploatacija drveta. Pred prvi svjetski rat gradila se uskotračna šumska željeznica.³³ Veleposjed je zemlju izdavao i u zakup. Kada se počela provoditi agrarna reforma, seljaci okolnih sela zatražili su zemlju od vlastelinstva. U proljeće 1919. godine na tom su posjedu dobili oko 82 jutra zemlje seljaci Budaševa i Topolovca. Povjerenik za agrarnu reformu u sisačkom kotaru izdao je 15. X. 1919. godine oglas o izdavanju zemlje za narednu godinu.³⁴ Seljaci su zahtijevali da se veleposjedu Topolovac oduzme još zemlje za agrarnu reformu. Socijalno-demokratska stranka iskoristila je priliku kako bi dobila naklonost seljaka, pa je 16. XI. 1919. godine održala skupštinu u Topolovcu na kojoj je donesena i *rezolucija* sa zahtjevom da se seljacima izda zemlja u zakup.³⁵ Povjerenik za agrarnu reformu Franjo Srčan dobio je uputu »da se imade vlastelinstvo To-

³² Arhiv Republike Hrvatske, Fond Agrarna reforma na veleposjedima 1919—1945 (dalje AH ARV), kut. 33a, br. 5205/III, 2. II. 1934., Odluka o utvrđivanju objekata.

³³ Pitamo?, *Pravednost*, br. 13, 27. XI. 1919.

³⁴ Izdavanje zemljišta u privremeni zakup, *Sisački glas*, br. 42, 19. X. 1919.

³⁵ Selal!, *Pravednost*, br. 12, 20. XI. 1919. U rezoluciji se kaže: »Svi okupljeni seljaci stavljamo apel na ministra za agrarnu reformu, da bez *zatezanja* provede ovo: 1. da se selja-

polovac štediti, jer imade postati državno dobro«. Dio zemlje ipak je određen za agrarnu reformu. U Topolovcu se 11. XI. 1919. godine sastao općinski agrarni odbor, a prisustvovali su agrarni povjerenik Srčan i državni komesar za to vlastelinstvo Adolf Füllepp. Tom se prilikom razmatralo koja bi se zemlja mogla upotrijebiti za agrarnu reformu. Do sporazuma nije došlo, jer je državni komesar nudio zemlju koja niz godina nije bila obrađivana. Napokon je, na ponovljenom sastanku 18. XI. 1919. godine, agrarni povjerenik odredio zemlju koja se imala oduzeti tom vlastelinstvu za agrarnu reformu.³⁶ Kako je to bio državni posjed, imao je specijalan tretman pri provođenju agrarne reforme. Mogla se oduzeti samo zemlja koju nije obrađivao u vlastitoj režiji, koja je prije bila u zakupu. Županijski agrarni ured u Zagrebu donio je u tijeku provođenja agrarne reforme odvojnu odluku 1. listopada 1920. godine (br. 1916). Za agrarnu reformu odvojeno je najprije 129 jutara zemlje, koju su dobili seljaci Gušća i Kratečkog. Ali oni su bili nezadovoljni i zahtijevali da se odvoji još zemlje. Seljaci okolnih sela došli su u nepovoljniju situaciju kada je posjed postao državno dobro, jer su prije imali u zakupu obradivu zemlju i livade. Za zemlju su bili zainteresirani seljaci ovih sela: Mužilovčice, Suvaja, Male Lonje, Kratečkog, Čigoća, Gušća i Svinjičkog. Imali su malo vlastite zemlje, a ona je bila djelomice podvodna i loše kvalitete. U selima je 1928. godine živio 741 stanovnik. Iako je to bilo poljoprivredno stanovništvo, na svakoga je otpadalo manje od jutra zemlje. Nisu imali ni dovoljno pašnjaka. Seljacima tih sela bilo je 1920.—1921. godine agrarnom reformom razdijeljeno nešto zemlje toga posjeda, ali im je kasnije oduzeta. A bila je to prilično loša i podvodna zemlja. Državno dobro nije je obrađivalo, već je stajala zapuštena i obrasla šašom. Seljaci su zahtijevali da im se ta zemlja vrati i da se oduzmu još 833 jutra zemlje od državnog dobra Topolovac. Veleposjed je počeo isušivati zemlju kako bi spriječio da bude oduzeta. Agrarni interesenti iz Kratečkog zatražili su da se oduzmu i razdijele sve livade i pašnjaci. Seljaci tih sela bavili su se ratarstvom i stočarstvom. Sela Suvaja, Mala Lonja i Mužilovčica uzgajala su 1928. godine zajedno 1417 grla rogatog blaga, a nisu imala pašnjaka, već samo šumu. Problem je nastao i zbog toga što državno dobro nije više htjelo dati livade i pašnjake u zakup seljacima okolnih sela, već onima iz udaljenijih sela u kotaru Kostajnica. Za vlastitu stoku ono nije iskorištavalo te livade i pašnjake više od 30 godina. Kada je zaprijetila opasnost da zemlja bude oduzeta, dovedeno je blago. Premalo zemlje imali su i seljaci općina Kratečko i Gušće. Isto je bilo i sa selom Čigoć. Imalo je 355 stanovnika, a držalo je 1928. godine 175 konja, 247 goveda i 457 svinja. U selu Gušće bilo je 90, a u Svinjičkom 130 agrarnih interesenata. Seljaci Gušća imali su prilično brojna stočna fonda (1919 konja, 1400 goveda i 712 svinja), ali nedovoljno pašnjaka. Državno dobro protivilo se naknadnom oduzimanju zemlje, tvrdeći da bi u tom slučaju moralo ukinuti ergelu u Čigoću i smanjiti broj blaga u Mužilovčici. Naknadno

cima okolice Topolovca dade od topolovačkog vlastelinstva u zakup 400 jutara zemlje, sposobno za jesenje sisanje; 2. da zakupnina bude — kao što je oglašeno, po jutru 80 K; 3. da se lanjskim zakupcima povrati svota od 80 K po jutru, što su lanjski zakupci više platili i 4. molimo, da se ne navede kao izgovor, da će topolovačko vlastelinstvo biti jednom državno dobro. Državna dobra neka se stvaraju *tamo*, gdje seljaci imaju dobre zemlje, kod nas su zemlje loše većinom pod vodom, dočim je posjed vlastelinstva (1.400 jut.) većinom dobra i suha zemlja [...]

³⁶ Rješavanje agrarne reforme u Topolovcu, *Pravednost*, 20. XI. 1919.; O socijalističkoj skupštini u Topolovcu, *Sisački glas*, br. 57, 23. XI. 1919.

je ustanovljeno da državno dobro »Topolovac« nije imalo ergelu u Čigoću, već je ondje držalo samo nešto stoke preko zime. Ekonomski je vještak predložio da mu se oduzme 610 jutara zemlje, koja bi se razdijelila seljacima.³⁷ Državnom dobru »Topolovac« oduzet je dio zemlje za potrebe agrarnih interesenata spomenutih sela i gradilišta za radnike iz Topolovca.³⁸ Neki seljaci nisu htijeli uzeti zemlju jer je od njihovih kuća bila udaljena 6—7 km. Seljaci Gušća odbili su 34 jutra zemlje na rudini »Čigoć« i dio na rudini »Brebrine-Zgoreline«.³⁹ Okolno je seljaštvo mnogo bolje živjelo prije prvoga svjetskog rata, kada je imalo u zakupu zemlju vlastelinstva. Državnom odboru »Topolovac« oduzeto je za agrarnu reformu 560 jutara zemlje i razdijeljeno mjesnim interesentima i dobrovoljcima. Kako je oduzeta zemlja bila podijeljena prikazujemo u tabeli br. 3.

Crkve u Prelošćici, Gušću i Kratečkom dobile su na ime patronata 60 jutara zemlje. Nešto su morali dati agrarni interesenti. Do kraja provođenja agrarne reforme površina oduzete zemlje ostala je ista (560 jutara), ali je smanjen broj onih kojima je razdijeljena (410 mjesnih interesenata i 7 mjesnih dobrovoljaca).

Prvostolni kaptol zagrebački imao je u Hrvatskoj 13.838 jutara zemlje. Zemlja veleposjeda bila je u nekoliko kotara: Varaždin, Dugo Selo, Kašina, Velika Gorica, Sisak i Zagreb. Na sisačkom području posjed se protezao u ovim općinama: Sisku, Stupnu, Drenčini, Gredi, Boku, Jazveniku, Žažini i Dužici. Vlastelinstvo »Sela« bilo je u neposrednoj blizini Siska, a prostiralo se s obiju strana željezničke pruge Zagreb—Sisak. Bilo je to uzorno gospodarstvo, koje se bavilo poljodjelstvom, pri čemu posebno ističemo proizvodnju sjemena. Velika površina pod livadama i pašnjacima omogućila je razvoj napredne stočarske i

Tabela 3.

ZEMLJA RAZDIJELJENA KORISNICIMA AGRARNE REFORME
NA DRŽAVNOM DOBRU »TOPOLOVAC«

Upravna općina	Broj korisnika (mjesni interesenti i dobrovoljci)	Površina	
		k. j.	čhv.
1. Crveni Bok	25	15	1.359
2. Gušće	74	61	1.092
3. Lonja	4	7	1.445
4. Kratečko	44	62	1.315
5. Sisak	47	69	225
6. Topolovac	249	319	1.146
Ukupno:	443	537	182

Izvor: AH ARV, kut. 33a, br. 5.205 (III, 2. II. 1934.). Razlika do 560 jutara zemlje upotrijebljena je kao javno dobro i za otkup patronata.

³⁷ Arhiv Republike Hrvatske, Fond Županijskog agrarnog ureda u Zagrebu (dalje AH ŽUZ), kut. 8, br. 3029, Zapisnik od 11. VI. 1928.; br. 3629/1929.

³⁸ Isto, kut. 8, br. 245/1928.; br. 5663/1928.

³⁹ AH ARV, kut. 33a, br. 5205/III, 2. II. 1934.; Arhiv Republike Hrvatske, Zbirka Zdravka Šant ča (dalje AH ZZŠ), 1.1.22.3.

mljekarske proizvodnje. Od Prvostolnog kaptola zagrebačkog bilo je odvojeno za agrarnu reformu 4191 jutro zemlje. Seljaci su od toga poslije otkupili 464 jutra. Agrarni interesenti u sisačkom kotaru imali su u zakupu 753 jutra zemlje na početku srpnja 1934. godine.⁴⁰ U početku provođenja agrarne reforme tom je veleposjedu bilo oduzeto i dano u privremeni zakup oko 200 jutara livada. Prije su ih u zakupu imali seljaci iz Turopolja za pašu svinja. Kaptol je 1920. godine ponovo izdao livade i šumu u zakup »Mraclincima«, dakle turopoljskim seljacima. Tome su se protivili agrarni interesenti iz Martinske Vesi. Agrarna direkcija u Zagrebu najprije je donijela odluku da se svinje odstrane, ali ju je kasnije povukla.⁴¹ U tijeku provođenja agrarne reforme Prvostolnom je kaptolu vraćen dio oduzete zemlje. Na sisačkom području zadržalo je 216 agrarnih interesenata 710 jutara zemlje. Od toga je razdijeljeno: Gredi 460 jutara, Selima 51, Drenčini Staroj 199.⁴² Tu se kao i na nekim drugim veleposjedima u Hrvatskoj dogodilo da nadjeljenici nisu zemlju obradili. Zemlja vlastelinstva »Sela«, oduzeta za agrarnu reformu, detonirana je — uništena je kultura na 70,6% površina do 1927. godine. Zemlja razdijeljena agrarnim interesentima na rudini Graberje u općini Greda bila je »posve zapuštena i gotovo propala«. Bile su to prvoklasne oranice, koje se više godina nisu obrađivale pa su zarasle u grmlje. Sličnu sudbinu doživjele su i livade u Graberju. Nadjeljenici su dio pretvorili u pašnjake, a ostalo je zaraslo korovom. Ništa bolje nije bilo ni s livadama u općini Sela, jer ih nadjeljenici nisu čistili. Prvostolni kaptol koristio se zakonskom mogućnošću i zatražio povrat zemlje. Agrarne vlasti provele su očevid, pri čemu je ekonomski vještak ing. Adolf Füllepp konstatirao »užas o zapuštenosti tih parcela«, te da »nadjeljenici, koji svagda i prigodom svake agrarne rasprave viču, da im još uvijek manjka zemlje, neobrađuju ni podjeljeno zemljište [...]«. Takvo je stanje smatrao »na svaki način poraznom činjenicom«, te da »ti agrarni nadjeljenici nijesu vrijedni te blagodati agrarne reforme, jer su valjanu, i dobru zemlju preuzeli, pa uslijed nemara posve zapustili«. Stoga je predložio da se zemlja vrati Kaptolu, od kojega se jedinoga realno moglo očekivati da će je dovesti u normalno stanje. Prvostolni kaptol zagrebački, za razliku od nekih drugih veleposjednika u Hrvatskoj, nastavio je uzorno gospodarenje na onom dijelu vlastelinstva »Sela« koji mu je ostavljen pri provođenju agrarne reforme. Dobro uređen majur vlastelinstva, sa dosta gospodarskih zgrada, bio je na rudini Graberje.⁴³ Kaptolu je na vlastelinstvu »Sela« 21. veljače 1928. godine vraćeno 168 jutara zemlje, ali je stvarno došao u posjed te zemlje tek 1937. godine. U tijeku 1934. godine bila je provedena revizija agrarnih interesenata, pa je tom prilikom njih 106 izgubilo zemlju.⁴⁴ Prvostolnom kaptolu zagrebačkom konačno je u sisačkom kotaru oduzeto za agrarnu reformu nešto *više od 542 jutra* zemlje. Dio zemlje prodao je sam u tijeku međuraća (1918.—1941. godine). Vlastelinstvo »Sela« bilo je opterećeno patronatskim pravima i obvezama prema rimokatoličkim župama u Sisku i Selima, pa je nešto zemlje bilo izdvojeno i za te svrhe.⁴⁵

⁴⁰ AH ARV, kut. 118, br. 3007, 7. VII. 1934.

⁴¹ Popovsko izigravanje agrarne reforme, *Sisački glas*, br. 22, 30. IV. 1920.

⁴² AH ARV, kut. 93, br. 7962, 15. VI. 1937.

⁴³ Isto, kut. 118, br. 586, 15. III. 1928.

⁴⁴ Isto, kut. 115, br. 2643, 10. VI. 1937.; kut. 121, br. 821, 21. VI. 1937.

⁴⁵ Isto, kut. 115, br. 7962, 15. VI. 1937.

Nadarbina nadbiskupije zagrebačke imala je također zemlju na sisačkom području, ali ona nije bila upotrijebljena za agrarnu reformu. Nešto je izdvojeno za otkup patronata prema rimokatoličkim župama u Šišincu i Maloj Gorici.⁴⁶

Knez Albert Lamoral Thurn-Taxis imao je najveći privatni veleposjed u Hrvatskoj — 64.411 jutara zemlje. Prostirao se u kotarima: Sušak, Delnice, Karlovac, Jastrebarsko, Velika Gorica i Sisak. Posjed se sastojao od nekoliko plemićkih dobara i nešto neplemićke zemlje. Pojedina plemićka dobra raspolažu ovim površinama zemlje u jutrima: Grobnik 11.920, Brod na Kupi 31.998, Ozalj 899, Ozalj-Orlovac 1464, Željina-Čiče 18.121, a oko 11 jutara bilo je neplemićke zemlje i one koja se u zemljišnim knjigama vodila na Ghyczyja Kalmana. Šuma je činila 86,7% ukupne zemlje posjeda. U Gorskome kotaru bilo je 42.307 jutara ili 75,7%, a na plemićkom dobru Željina-Čiče 12.463 jutara ili 22,3% šuma toga veleposjeda. Pod oranicom, livadom i pašnjakom bilo je samo 12,1% zemlje. Plemićko dobro Željina-Čiče, unutar kojega se nalazio sisački dio veleposjeda, imalo je 18.121 jutro zemlje, od čega 12.463 jutra ili 68,8% šuma, pod livadom i pašnjakom 3177 ili 17,5%, pod oranicom 1890 ili 10,4%, te 560 ili 3% pod trstikom, močvarom i neplodno. Veleposjed je poslije prvoga svjetskog rata stavljen pod sekvestar, i na njegovoj je zemlji provedena agrarna reforma. Oduzeta su mu za agrarnu reformu 50.103 jutra šume do 1935. godine, od čega u Gorskome kotaru 41.094 jutra, a u drugim krajevima 2220 jutara.⁴⁷ Veleposjedu je oduzeto za iste svrhe 5946 jutara obradive zemlje do početka srpnja 1934. godine. U tabeli br. 4 dajemo pregled nezine raspodjele.

Od ukupne razdijeljene obradive zemlje veleposjeda dobili su agrarni nadjeljnici sisačkog područja 874 jutra i 875 *ħhv.* ili 14,7%. Većina zemlje razdijeljena je u upravnoj općini Lekenik. Tu se počela dijeliti seljacima veleposjednička zemlja u početku svibnja 1919. godine. Tada je od veleposjeda Thurn-Taxis, što su ga tada držali u zakupu Mayer i Welkenfeld, u upravnoj općini Lekenik bilo je izlučeno za agrarnu reformu 199 jutara oranice i 193 jutra livade. Zemlja je dana u privremeni zakup seljacima. Oranice su bile 4. i 5. razreda, a zakupnina je iznosila prema osmerostrukom čistom katastarskom prinosu 49 kruna 20 filira, odnosno 35 kruna 20 filira.⁴⁸

Veleposjed je desekvestriran 1925. godine, uz uvjet da se prenese na novo-utemeljeno »Akcionarsko društvo za eksploataciju šuma« iz Beograda.⁴⁹ Veleposjednik je najprije podnio tužbu protiv države Međunarodnom sudu u Haagu, a poslije je ušao u pregovore s državom. Sporazum je sklopljen 11. studenog 1939. godine, a odobren Uredbom od 1. prosinca 1939. godine. Na osnovi toga dobili su agrarni interesenti u Gorskome kotaru 23.445 jutara šume, a veleposjedu su ostavljena 18.232 jutra.⁵⁰ Agrarna reforma na obradivoj zemlji toga posjeda provodila se polako, nešto zbog spora s državom a nešto

⁴⁶ Isto, kut. 94, br. 9385/III 6, 18. III. 1935.

⁴⁷ Isto, kut. 146, br. 45.172/III, 31. VIII. 1935.

⁴⁸ Agrarna reforma, *Sisački glas*, br. 19, 11. V. 1919.

⁴⁹ AH ARV, kut. 146, br. 2203/20; *Stjepan Frančišković*, Šumarstvo u feudalizmu i agrarna reforma, Gorski kotar, Fond knjige Gorski kotar, Delnice 1981., 495—496.

⁵⁰ AH ARV, kut. 146, Prijedlog za eksproprijaciju šuma od 13. IV. 1934.; Zapisnik o eksproprijaciji šuma u kotaru V. Gorica; Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. — 26. kolovoza 1940., 123—124; *Službene novine*, br. 285, 12. XII. 1939.; *Narodne novine*, br. 292, 28. XII. 1939.

Tabela 4.

VELEPOSJED THURN-TAXIS: OBRADIVA ZEMLJA RAZDIJELJENA
AGRARNOM REFORMOM DO POČETKA SRPNJA 1934. GODINE

Upravna općina	Površina zemlje	
	k. j.	čhv.
Brod n/Kupi	271	285
Cernik-Čavle	67	399
Crni Lug	88	1259
Delnice	5	140
Draganići	8	—
Dugoselo	38	1315
Grobnik	71	862
Jaškovo	95	388
Jelenje	167	1211
Karlovac	247	461
Kašina	60	60
Krašić	4	1164
Krvarsko	10	680
Lekenik	796	849
Letovanić	3	400
Lokve	3	265
Martinska Ves	74	1226
Moravče-Belovar	20	180
Netretić	21	1559
Novo Čiče	838	949
Oborovo	182	39
Odra	345	1274
Orle	1100	728
Ozalj	275	1231
Rečica	424	362
Sv. Klara	96	20
V. Gorica	396	169
Vukovina	226	617
Zagreb	5	295
Ukupno:	5946	787

Izvor: AH ARV, kut. 118, br. 30072, 7. VII. 1934. Pregled rada na utvrđivanju subjekata i donošenju eksproprijacijskih odluka sa stanjem 1. srpnja 1934. godine.

zbog sporosti agrarne administracije. Veleposjedu je konačno oduzeto 5888 jutara obradive zemlje, ali je samo manji broj nadjeljenika postao njezinim vlasnikom do 1941. godine.⁵¹

Veleposjed »Galdovo« bio je vlasništvo Rikarda Aningera, a imao je površinu od 2078 jutara i 63 čhv.⁵² Posjed se prostirao u ovim općinama: Galdovo Erdedsko, Setuš, Hrastelnica, Luka, Palanjek i Stružec. Vlasnik posjeda bio je

⁵¹ AH ARV, kut. 146, 147, 149 — odluke o utvrđivanju agrarnih subjekata; AH ZZŠ, 1.1.22.3.

⁵² AH ARV, kut. 1, br. 61.856, 4. X. 1933. Posjedi »Galdovo« i »Klenovnik« imali su zajedno površinu u prirodi 4993 k. j. i 489 čhv., a pri provođenju agrarne reforme tretirali su se kao cjelina.

njemački državljani, a živio je u Beču. Sa suprugom bio je vlasnik jednoga drugog posjeda u Hrvatskoj, »Klenovnik«, koji se smjestio u ivanečkom kotaru. Veleposjed »Galdovo« imao je vrlo povoljnu strukturu zemlje, što mu je omogućilo da razvije naprednu poljoprivrednu i stočarsku proizvodnju. Oranica je bilo 935, livada 538, vrta 10, šuma 413, pašnjaka 125 i neplodnog 54 jutra.⁵³

Veleposjed se sastojao od tri gospodarstva (majura): Marijin dvor, Natalijin dvor i Lipovica, te gospodarske jedinice Šandorščak. Do prvoga svjetskog rata većinu zgrada na veleposjedu imala je u zakupu država. Tu je bila državna konjušnica. Veleposjed je upravo tome prilagodio svoje gospodarstvo. Sijale su se žitarice i stočna hrana, a bilo je razvijeno stočarstvo i mljekarstvo. Svojim proizvodima veleposjed je podmirivao potrebe lokalnog tržišta. Proizvodilo se oko 5000 litara mlijeka, koje se prodavalo u Sisku. Vrlo dobro bilo je razvijeno svinjogojstvo. Godine 1920. tu je bilo 60 konja, 250 grla goveda i 400 svinja. Riječ je o naprednom gospodarstvu, koje je postizalo vrlo visoke prinose. Uz dobru zemlju prednost je bila u tome što se dobivalo dovoljno gnojiva iz konjušnice. Veleposjednik je imao namjeru da na posjedu osnuje i neka industrijska poduzeća (tvornicu žeste, škroba i prešaonicu ulja). No, u tome ga je spriječio rat.⁵⁴ Kao i ostali veleposjedi toga kraja koji su prelazili maksimum zemlje pada pod udar agrarne reforme. Godine 1920. oduzeta su mu 664 jutra zemlje u općinama Palanjek i Topolovac (kotar Sisak). Unatoč tome veleposjed se nastojao, koliko je bilo moguće, očuvati kao gospodarska cjelina. Da bi se sačuvala jezgra veleposjeda, ekonomski je vještak agrarnim organima sugerirao »da se ne cijepaju zemljišta, koja su obrađivana oko majura Marijin i Natalijin dvor kao proizvodna središta industrije, već samo udaljeniji kompleksi, tako za oranice cijeli majur Lipovica, oranice Luka ležeće u poreznoj općini Galdovo, od livada sve ležeće na majuru Lipovac, livade Luke u poreznoj općini Galdovo i dio livada ležećih u Šandorščaku ili Zalukinji porezne općine Setuš«. Veleposjedu je ostavljeno 510 jutara zemlje, od toga 104 jutra kao supermaksimum »radi intenzivnog i uzornog načina gospodarenja« i radi mljekarstva. Ostavljeno mu je 260 jutara zemlje u jednom komadu arondirano oko Marofa, što je bilo povoljno i omogućilo nastavak gospodarenja. Veleposjed je neposredno poslije provođenja agrarne reforme nastavio gospodariti i nije smanjio broj stoke, što je bilo rijetko u Hrvatskoj. Veleposjednik se ipak odlučio na prodaju udaljenije zemlje na dijelu gospodarstava Lipovica i Šandorščak. Za zemlju su bile zainteresirane zemljišne zajednice Stružec i Hrastelnica.

Seljaci sa sisačkog dijela posjeda nisu bili zadovoljni količinom izdvojene zemlje za agrarnu reformu, posebno oni iz Palanjka i Topolovca, pa su tražili da se veleposjedu oduzme više zemlje na majuru Marijin dvor i Natalijin dvor. Najprije su bili odbijeni, ali je u listopadu 1924. godine zemlja supermaksimuma ipak iskorištena za agrarnu reformu.⁵⁵

⁵³ Isto, kut. 1. Odluka o utvrđivanju objekata veleposjeda od 31. VII. 1933. godine. Pri provođenju agrarne reforme uzimalo se stanje posjeda u prirodi, što je bilo 2078 k. j. i 63 čhv. Ono se razlikovalo od onoga u katastru (2101 k. j. i 1340 čhv.) u zemljišnim knjigama (2086 k. j. i 1580 čhv.).

⁵⁴ Isto, kut. 1. Stručno mišljenje o stanju i načinu gospodarenja na veleposjedu »Galdovo« od 31. VII. 1920. godine.

⁵⁵ Isto, kut. 1. Odluka od 30. IX. 1920. i 14. VI. 1924.; Stručno mišljenje o podjeli vlastelinstva br. 1915, 30. IX. 1920., kut. 2. Stručno mišljenje od 31. VII. 1920. godine. Eko-

Na gospodarskoj jedinici Šandorščak zemlju je dobilo 247 agrarnih interesenata — poljoprivrednika iz Kratečkoga, Kraljevcana, Topolovca, Palanjeka, Setuša i Siska, a nešto i tzv. domaći dobrovoljci. Bila je to prilično loša zemlja, izložena povremenim poplavama iz Lonjskog polja. Prilaz joj je bio otežan, jer je tamo vodio samo jedan put, koji je ponekad i ljeti bio pod vodom. Agrarni su interesenti uzeli tu zemlju, ali su ubrzo shvatili da od nje neće imati mnogo koristi. O velikom interesu seljaka za zemlju u početku provođenja agrarne reforme govori i izvještaj ekonomskog vještaka, u kojemu se uz ostalo kaže: »Nakon prevrata, kada je agrarna reforma stala vlastelinsko zemljište dati u zakup, nastala je pohlepa za zemljom kod seljaka u tolikoj mjeri, da isti nijesu marili za klimatske prilike svoje okoline i fizikalna svojstva zemlje, nego su primali sve što su dobivali, ne pitajući se, da li im dano zemljište odgovara ili ne.« Pošto je provedena revizija agrarnih subjekata, dosta korisnika agrarne reforme ostalo je bez zemlje. Oni koji su zadržali pravo na zemlju bili su premješteni sa Šandorščaka. Seljacima koji su izgubili zemlju na Šandorščaku išlo se na ruku tako što im je prilikom premještanja dana zemlja koju su zaista trebali, pa su mogli birati žele li oranicu ili livadu.⁵⁶ Veleposjednik je tu zemlju kasnije prodao zemljišnim zajednicama Hrastelnica i Gorčica i firmi Janeković. Agrarnim vlastima problem je činilo premještanje dobrovoljaca, jer nisu željeli uzeti ponuđenu zemlju. Htjeli su zemlju u Luki, Loktecu ili Galdovu.⁵⁷ Na žalbu dobrovoljaca reagirao je Agrarni odbor općine Topolovac 18. ožujka 1929. godine: izjavio je da su dobrovoljci loše obrađivali zemlju, da su je zapustili i da je većina njih prodavala prinos okolnim seljacima, što nije bilo dopušteno. Agrarni odbor naveo je da su livade u posjedu dobrovoljaca bile zapuštene zbog lošeg gospodarenja, odvodni kanali neočišćeni i zarasli grmljem. Bilo je antagonizma između domaćih i došljaka. Agrarni je odbor istakao da zemlja na koju su računali dobrovoljci treba domaćem seljaštvu. Problem je riješen tako da je dio dobrovoljaca premješten na drugu zemlju veleposjeda »Galdovo«, a ostali na veleposjed »Topolovac« i Malvina Reisa.⁵⁸ Dobrovoljci nisu bili zadovoljni. Agrarne vlasti stavile su im u izgled drugu

nomski je vještak predlagao da se veleposjedu ostavi supermaksimum zemlje od 140 k. j. Ostavljena su mu 104 jutra. U svojoj stručnoj ocjeni iz srpnja 1920. godine ekonomski vještak kaže »da se ovom vlastelinstvu ne bi smjelo više oduzeti nikakvog zemljišta, dapače ni od supermaksimuma, budući bi se u protivnom slučaju naškodilo [...] pučanstvu grada Siska, jer mu ovo ne bi moglo više da šalje dnevne količine mlijeka, a pošto bi oduzećem supermaksimuma moralo spomenuto vlastelinstvo restingirati broj krava muzara, a isto tako ne bi moglo producirati dovoljno stočne krme i hrane za tako jako svinjogojstvo, te bi se time oštetilo ne samo susjedsko vlastelinstvo drž. dobro Topolovac već i daljnju okolinu budući bi u tom slučaju moralo vlastelinstvo ili sasvim eliminirati svoje svinjogojstvo ili ga bar sniziti na minimum«.

⁵⁶ Isto, kut. 1, br. 1141, 12. III. 1927. Iskaz agrarnih zakupaca s kojima se ima provesti zamjena na rudini »Šandorščak«.

⁵⁷ Isto, kut. 1, br. 3802, 3. VII. 1925.; Zapisnik ekonomskog vještaka od 22. VI. 1925.; Zapisnik od 19. V. 1927.; Zapisnik od 5. VI. 1927.; br. 3227, 22. VI. 1927.; kut. 2, br. 6181, 22. X. 1926.; br. 8088, 10. VIII. 1926. Ministarstvo za agrarnu reformu odobrilo je veleposjedniku Rikardu Aningeru da zamijeni 249 jutara agrarne zemlje za 2500 hrastovih stabala sa zemljišnom zajednicom Hrastelnica; Žalba dobrovoljaca Ministarstvu poljoprivrede.

⁵⁸ Isto, kut. 2. Prigovor dobrovoljaca od 17. II. 1929.; br. 2804, 20. VI. 1929. Veleposjednik je zamijenio oko 65 jutara zemlje sa zemljišnom zajednicom Gorčica za 2500 komada hrastovih stabala; Izjava Agrarnog odbora općine Topolovac od 18. III. 1929.

zemlju koja bi eventualno ostala nakon revizije agrarnih subjekata, odnosno, upućeni su da se koloniziraju u tzv. južne krajeve.⁵⁹

Rikard Aninger rasprodao je gotovo svu ostavljenu zemlju na veleposjedu »Galdovo«. Kupili su je okolni seljaci, zemljišne zajednice, privatne firme, ali i neke druge osobe. Među kupcima bilo je i takvih koji su je kasnije po mnogo višoj cijeni preprodali seljacima.⁶⁰ Kupci su bili i zemljišne zajednice Hrastelnica, Gorčica i Budaševo. Zemljišna zajednica Hrastelnica zamijenila je hras-tova stabla za pašnjak, koji je kasnije pretvorila u livadu. Svaki ovlaštenik dobio je oko jutro livade, nakon čega neki više nisu trebali agrarnu zemlju.⁶¹ Veleposjednik je rasprodao i šume. Zemljišna zajednica Budaševo kupila je 415 jutara.⁶² Prvoj jugoslavenskoj tvornici šešira i tuljaca d.d. veleposjednik je prodao zgrade u kojima je prije bila konjušnica i oko 12 jutara zemlje.⁶³

Majur »Lipovica« imao je površinu od 579 jutara, a nalazio se u Stružecu, u kotaru Kutina. Pretežan dio tamošnjeg posjeda činile su livade i pašnjaci i nešto oranice. Zemlja se mogla racionalno iskorištavati samo u sklopu velikog gospodarstva, jer je u proljeće i jesen bila izložena poplavama iz Lonje, Save i njihovih pritoka. Na tom majuru zemlja dosta dugo nije bila razdijeljena agrarnim interesentima, pa je ostala neobrađena i zapuštena. Seljaci su sami htjeli podijeliti zemlju, pa je kod agrarnih vlasti intervenirao i Agrarni odbor iz Popovače. Zemlju je tada dobilo 140 seljaka sela Stružec i Donja Jelenska. Većina je dobila livade i pašnjake, a pedesetak njih oranicu. Međutim, oranice su ostale neobrađene, jer su bile previše udaljene od kuća korisnika. Na tom gospodarstvu bila je provedena revizija agrarnih subjekata, pa su zemlju zadržali samo oni koji su je obrađivali.⁶⁴

U travnju 1931. godine bila je provedena superrevizija agrarnih subjekata na ovim veleposjedima: »Galdovo«, »Topolovac«, Prvostolnog kaptola i M. Reissa. Tom prilikom ponovo je dosta seljaka ostalo bez zemlje. Na veleposjedu »Galdovo« bili su konačno utvrđeni objekti u srpnju 1933. godine, a subjekti u svibnju 1934. godine.⁶⁵

Veleposjedu »Galdovo« u početku su bila oduzeta za agrarnu reformu 664 jutra zemlje, a razdijeljena je među 302 seljaka i 13 dobrovoljaca. Opseg reforme s vremenom je smanjen, pa je veleposjedniku dio zemlje vraćen.⁶⁶ Na kraju je veleposjedu oduzeto za agrarnu reformu 348 jutara zemlje, a zadržala su je 122 seljaka i 7 tzv. dobrovoljaca.⁶⁷ U tijeku provođenja agrarne reforme taj je veleposjed doživio sudbinu nekih drugih u Hrvatskoj, koji su bili likvidirani kao proizvodne jedinice.

⁵⁹ Isto, kut. 2, br. 1848, 30. IV. 1929.

⁶⁰ Isto, kut. 2a. Žalba naseljenika i seljaka Galdova Ministarstvu poljoprivrede od 14. II. 1930.; br. 23.849, 9. XII. 1930.; br. 74.505/VIa 1931.

⁶¹ Isto, kut. 1. Iskaz agrarnih zakupnika s kojima se ima razvrgnuti zakupni odnošaj, jer agrarnog zemljišta ne trebaju, od 23. studenog 1925.

⁶² Isto, kut. 1. Odluka o utvrđivanju objekata na posjedu »Galdovo« od 31. VII. 1933.; br. 908, 22. III. 1927.; kut. 2, br. 15.043, 17. IV. 1926.

⁶³ AH ARV, br. 21.387/VIa, travanj 1931.

⁶⁴ Isto, kut. 2a. Zapisnik od 20. IV. 1925. godine o utvrđivanju agrarnih subjekata u Popovači.

⁶⁵ Isto, br. 21.387/VIa, travanj 1931., br. 1962, 8. V. 1934.

⁶⁶ Isto, kut. 118, br. 262, 25. I. 1938. Šest dobrovoljaca bilo je djelomice nadijeljeno na veleposjedu »Galdovo«, a dijelom na veleposjedu Državnog dobra »Topolovac«.

⁶⁷ Isto, kut. 3, br. 2826, 20. VI. 1938.; br. 604, 18. II. 1939.; AH ZZŠ, 1.1.22.3.

Veleposjed Reiss Camille i Otta smjestio se u općinama Sela i Drenčina Stara, a imao je 393 jutra zemlje⁶⁸ — pretežno livade. Bavio se proizvodnjom trave, a imao je sušare u Sisku. Posjed nije imao oranica, a livade su bile podvodne i izložene čestim poplavama. Bez obzira na to zemlja je upotrijebljena za agrarnu reformu. Županijski agrarni ured iz Zagreba odvojio je 16. rujna 1920. godine 245 jutara zemlje za agrarnu reformu, a veleposjedu je ostavljeno 101 jutro.⁶⁹ Takvom odlukom nisu bili zadovoljni seljaci, a žalio se i Agrarni odbor iz Sela. U žalbi je navedeno da su veleposjedniku ostavljene livade bolje kvalitete, a da je seljacima razdijeljeno »skoro jedna trećina najlošije kvalitete, gdje raste samo šaš i leži voda do polovicu leta, dok je ne ispije sunce i zrak«. Protivili su se i tome što veleposjednik ostavljenu zemlju daje u zakup.⁷⁰ Bio je jak pritisak seljaka da im se razdijeli zemlja toga veleposjeda, a poslije su je zapustili. Nisu čistili odvodne kanale i grmlje, pa se prilično loša kvaliteta zemlje još pogoršala.⁷¹ Koristeći se zakonskom mogućnošću veleposjednik je zahtijevao da mu se ostavi propisani maksimum zemlje od 261 jutra 1929. godine.⁷² Vraćena su mu 94 jutra zemlje koja je bila u privremenom zakupu seljaka iz Palanjeka, jer oni nisu ispunjavali zakonske uvjete da zadrže zemlju. S te su zemlje premješteni i ostali agrarni zakupnici. U strahu da mu zemlja ne bi bila ponovo oduzeta, veleposjednik ju je prodao zemljišnoj zajednici Žirčica-Ljubljana, s kojom je graničila. Zajednica ju je kupila za pašu stoke svojih ovlaštenika.⁷³

Odluku o utvrđivanju objekata za veleposjed donijela je Banska uprava Savske banovine 4. veljače 1932. godine (br. 6849). Veleposjedniku je ostavljen maksimum zemlje (276 jutara i 614 čhv.). Za agrarnu reformu oduzeto mu je 116 jutara i 1232 čhv. Odluku je 28. ožujka 1934. godine potvrdilo i Ministarstvo poljoprivrede.⁷⁴ Zemlju su dobila 34 agrarna interesenta iz općine Palanjek (64 jutra i 931 čhv.) i iz u.o. Martinska Ves (51 jutro i 1219 čhv.).⁷⁵ Uknjižba prava vlasništva za 61 agrarnog interesenta iz spomenutih općina provedena je na osnovi odluke Komisije za likvidaciju agrarne reforme u Zagrebu od 29. studenoga 1938. godine (br. 5015).⁷⁶

Kao što smo rekli, agrarna reforma na sisačkom području provedena je na tamošnjih pet velikih posjeda, a rezultate toga procesa prikazujemo u tabeli br. 5.

⁶⁸ AH ARV, kut. 131, br. 6849/III, 4. II. 1932.; Zapisnik od 12. X. 1927. U vrijeme kada se počela provoditi agrarna reforma posjed je bio vlasništvo Reiss Malvine (4/10), njezina sina Reiss Otta (3/10) i kćeri Reiss Camille (3/10). Vlasnica je u to vrijeme živjela s djecom u Beču. Zastupao ju je nećak Walter Reiss. Malvina Reiss umrla je 1926. godine. Posjed je tek 22. V. 1931. godine gruntovno prenesen na njezinu djecu. Svako je dobilo u vlasništvo 1/2 posjeda. Na nekretninama u p. o. Sela bilo je u zemljišnim knjigama ubilježeno pravo zakupa na 30 godina, a zakup je tekao od 24. I. 1873. godine u korist Mavre Reissa. U istoj p. o. na dijelu zemlje bilo je zabilježeno pravo doživotnog uživanja u korist Bare Polinek iz Vurota.

⁶⁹ Isto, kut. 131, br. 5147, 26. X. 1927.

⁷⁰ Isto, kut. 131, br. 3355, 27. IX. 1920.

⁷¹ Isto, kut. 131. Zapisnik od 12. X. 1927.

⁷² Isto, kut. 131, br. 5600, 27. XII. 1929.

⁷³ Isto, kut. 131, br. 39.945, 9. XI. 1929.

⁷⁴ Isto, kut. 131, br. 6849/III-6, 4. II. 1932.; kut. 132, br. 53.260, 11. XII. 1932.

⁷⁵ Isto, kut. 131, br. 5015, 29. XI. 1938.

⁷⁶ Isto, kut. 131, br. 1354, 11. VIII. 1939.

Tabela 5.

AGRARNA REFORMA NA SISAČKOM PODRUČJU 1919.—1941. GODINE
(u jutrima)

Veliki posjed	Ukupna površina	Zemlja oduzeta za agrarnu reformu	Broj korisnika agrarne reforme	
			mjesni interesenti	dobrovoljci
1. Državno dobro »Topolovaca«	14.098	560	410	7
2. Prvostolni kaptol zagrebački	13.838*	710	216	—
3. Thurn-Taxis	18.121**	874	618	—
4. Rikard Aninger	2.078	348	122	7
5. Reiss Otto i Camila	393	116	59	—
Ukupno:	48.528	2.608	1.425	14

Izvor: AH ARV — Dosjei veleposjeda.

* Površina cijelog posjeda Prvostolnog kaptola zagrebačkog u Hrvatskoj.

** Površina se odnosi samo na plemićko dobro toga veleposjeda »Željini-Čiče«, a cijeli posjed u Hrvatskoj imao je površinu od 64.412 jutara.

Agrarnom reformom na sisačkom području u međuraću (1919.—1941. godine) tamošnjim je veleposjedima bilo oduzeto 2608 jutara obradive zemlje, koja je razdijeljena među 1425 korisnika agrarne reforme. Većina zemlje na tom području bila je oduzeta od veleposjeda kneza Alberta Marije Lamoral Thurn-Taxisa u upravnim općinama Lekenik i Martinska Ves, a nešto i u Letovaniću. Tom je veleposjedu bila oduzeta za agrarnu reformu sva obradiva zemlja na plemićkom dobru »Željini-Čiče«. Državnom dobru »Topolovaca« oduzeto je 21,5%, a Prvostolnom kaptolu zagrebačkom 27,2% od ukupne oduzete zemlje na sisačkom području. Zemlja je razdijeljena među domaćim seljacima, a samo nešto dobilo je i 14 tzv. domaćih dobrovoljaca, jer ovdje nije bilo kolonizacije. Ostala zemlja za te svrhe bila je oduzeta od tamošnjih dvaju privatnih veleposjeda.⁷⁷

Od veleposjeda kneza Thurn-Taxisa oduzeta je za agrarnu reformu i šuma u kotarima Karlovac i Sisak. U ta dva kotara ekspropirano je 2267 jutara i 266 *čhv. šume* rješenjem Ministarstva poljoprivrede br. 16.264/VIa od 11. travnja 1935. godine. Šuma je ekspropirana za ova sela: Letovanić, Pokupski Palanek, Letovanski Vrh, Lekenik, Lekenik Turopoljski, Peščenica, Poljana Lekenička, Vukojevac Donji, Vukojevac Gornji, Ogulinec, Dubrovčak Desni,

⁷⁷ AH ARV, kut. 118, br. 44. Veleposjed Thurn-Taxis knez Albert Marija Lamoral.

Tabela 6.

STANOVNIŠTVO, KUĆE I DOMAĆINSTVA SISAČKOG PODRUČJA 1931. GODINE

Općina	Broj		
	stanovništva	kuća	domaćinstava
1. Gušće	2.035	532	532
2. Kratečko	1.553	382	411
3. Lekenik	3.649	720	787
4. Letovanić	2.805	587	649
5. Martinska Ves	4.342	910	980
6. Palanjek	3.615	779	819
7. Sela	5.159	1.067	1.199
8. Topolovac	4.278	869	987
Kotar Sisak	27.436	5.846	6.364
Grad Sisak	10.915	1.417	2.828
Ukupno:	38.351	7.263	9.192

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. ožujka 1931. godine, knj. I., Beograd 1937., 92.

Željezno Desno i Željezno Lijevo, Suše, Ruča, Jezero, Veleševac, Stružec, Donje Mekušje, Husje, Pok. Kobilić, Vodostoj, Žugčeva Gorica, Horvatinsko, Kučanska Gorica i Slapno.⁷⁸

5. STRUKTURA STANOVNIŠTVA I ZEMLJIŠNIH GOSPODARSTAVA 1931. GODINE

Na sisačkom području živio je 1931. godine 38.351 stanovnik, prema popisu koji je obavljen iste godine potkraj ožujka. U tabeli br. 6 prikazujemo strukturu stanovništva, kuća i domaćinstava sisačkog područja 1931. godine.

Stanovništvo sisačkog područja povećalo se između dvaju popisa, 1921. i 1931. godine, sa 35.525 na 38.351 ili za 2826 stanovnika. Unatoč činjenici da je Sisak imao prilično razvijeno gospodarstvo, postojale su ipak ograničene mogućnosti za zapošljavanje izvan poljoprivrede. U tabeli br. 7 prikazujemo strukturu stanovništva sisačkog područja prema zanimanju 1931. godine.

Poljodjelsko stanovništvo činilo je 67,5% od ukupnog stanovništva sisačkog područja. To je manje od tadašnjeg prosjeka u Hrvatskoj, gdje je taj postotak iznosio 76,3%.⁷⁹ To je razumljivo, jer je dio stanovništva bio zaposlen u djelatnostima izvan poljoprivrede, naročito u gradu Sisku. Međutim, slika se

⁷⁸ Isto, kut. 167. Popis stjecatelja ekspropiriranih šuma.

⁷⁹ Mijo Mirković, Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941, Školska knjiga, Zagreb 1952., 19; Vladimir Stipetić, Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske, JAZU, Zagreb 1959., 105. Prof. Stipetić navodi nešto niži postotak poljoprivrednog stanovništva u ukupnom broju stanovnika: 69,5%.

Tabela 7.

STRUKTURA STANOVNIŠTVA SISAČKOG PODRUČJA PREMA ZANIMANJU
1931. GODINE

Područje	Poljodjelstvo, stočarstvo i ribarstvo	Industrija i obrt	Trgovina, kredit i promet	Javna služba, slobodna zanimanja i vojska	Ostalo
1. Gušće	1.955	32	11	37	—
2. Kratečko	1.444	40	25	24	20
3. Lekenik	3.239	214	119	52	25
4. Letovanić	2.667	82	23	29	4
5. Martinska Ves	4.142	118	38	42	2
6. Palanjek	3.191	208	134	51	31
7. Sela	4.402	382	302	48	25
8. Topolovac	3.721	432	62	35	28
Kotar Sisak	24.761	1.508	714	318	135
Grad Sisak	1.157	5.137	1.988	1.258	1.375
Ukupno:	25.918	6.645	2.702	1.576	1.510

Izvor: Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939., 26. kolovoza 1940., Zagreb 1940., 318—319.

bitno mijenja ako se izuzme grad Sisak. U sisačkom kotaru poljodjelsko je stanovništvo činilo 90,2% ukupnog broja stanovnika, što je prelazilo hrvatski prosjek. U djelatnostima izvan poljoprivrede na sisačkom je području bilo zaposleno 32,5% ukupnog stanovništva, a u sisačkom kotaru samo 9,75%.

Tabela 8.

STRUKTURA ZEMLJIŠNIH GOSPODARSTAVA NA SISAČKOM PODRUČJU
1931. GODINE

(u hektarima)

Grupe gospodarstava po veličini zemlje	Broj gospodarstava	%	Ukupna površina	%
0,01— 0,5	446	7,2	114	0,3
0,5 — 1	561	9,1	402	1,1
1 — 2	947	15,4	1392	3,7
2 — 5	2366	38,4	7826	20,9
5 — 10	1316	21,4	9141	24,4
10 — 20	442	7,2	5762	15,4
20 — 50	71	1,2	1898	5,1
50 —100	9	0,1	653	1,7
100 —200	1	0,0	151	0,4
200 —500	—	—	—	—
više od 500	2	0,0	10.098	27,0
Ukupno:	6161	100,00	37.437	100,00

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1937., knj. VIII, Beograd 1938., 106—107. 1 ha = 1,737727758, odnosno približno 1,74 jutra.

Dakle, ako izuzmemo grad Sisak, većina stanovništva sisačkog područja bavila se poljodjelstvom kao glavnim zanimanjem. Stoga je važno znati na kakvim su oni posjedima živjeli i radili. Poslužiti ćemo se podacima popisa poljoprivrednih gospodarstava iz 1931. godine. Tabela br. 8. pokazuje strukturu poljoprivrednih gospodarstava na sisačkom području 1931. godine.

Na sisačkom području prevladavao je 1931. godine zemljišni posjed od 2 do 5 hektara. Ta gospodarstva čine 38,4% od ukupnog broja, a raspolagala su s 20,9% ukupne zemlje. Slijedi grupa gospodarstava sa 5 do 10 hektara, koja čine 21,4% ukupnog broja gospodarstava, a raspolazu s 24,4% ukupne zemlje. Nešto je manje brojna grupa gospodarstava sa 10 do 20 hektara: 7,2% ukupnog broja gospodarstava, a raspolaze s 15,4% ukupne raspoložive zemlje. Samo dva gospodarstva raspolagala su s 27% ukupne raspoložive zemlje. Malih gospodarstava do 2 hektara bilo je 1954. godine 31,7% od ukupnog broja, a zajedno su raspolagala s 5,1% ukupne zemlje. Najbrojnija su u toj grupi gospodarstva s jednim do dva hektara zemlje — ona čine 15,4% ukupnog broja gospodarstava, ali raspolazu sa samo 3,7% ukupne zemlje.

6. ZAKLJUČAK

Strukturne promjene zemljišnih gospodarstava na sisačkom području započete ranije nastavljene su u tijeku međuraća (1918.—1941. godine). Proces diobe srednjih i većih gospodarstava i parcelacija veleposjeda nastavlja se s tim da sada na strukturne promjene zemljišnih gospodarstava utječe i provedena agrarna reforma. Struktura zemljišnih gospodarstava izmijenila se između dvaju popisa (iz 1895. i 1931. godine). U usporedbi sa stanjem 1895. godine, ukupan broj gospodarstava porastao je za 186. Promjena ima kod svih grupa gospodarstava. Gospodarstva do 5 hektara zemlje čine 70,1% ukupnog broja gospodarstava 1931. godine. Stanje se razvijalo u nepovoljnom smjeru, pa je povećan broj malih seljačkih posjeda, uglavnom kao posljedica dijeljenja kroz više generacija. Bila je to ruralna sredina, a 31,7% ukupnog broja gospodarstava imalo je tek do 2 hektara zemlje. Najbrojnija su gospodarstva s 2 do 5 hektara. Takvih je bilo 38,4% od ukupnog broja 1931. godine. Mali seljački posjedi često nisu bili dovoljni da prehrane obitelji koje su na njima živjele. Povećao se i broj gospodarstava s 5—10 hektara zemlje u odnosu na stanje 1895. godine. Do povećanja zemljišnog posjeda u toj, a djelomice i u prethodnoj grupi dolazi zahvaljujući kupnji zemlje koju u međuraću prodaje veleposjed, ali i drugi. Ta su gospodarstva činila 21,4% ukupnog broja gospodarstava sisačkog područja 1931. godine. Većih posjeda i veleposjeda bilo je na sisačkom području 1931. godine manje nego 1895. godine. Mnogo je posjeda nestalo, jer su parcelirani. Veleposjedi koji su se održali do međuraća (1918.—1941. godine) bili su smanjeni, naročito oni privatni, ali i crkveni. Smanjenje je bilo samo manjim dijelom posljedica provedene agrarne reforme, a većim dijelom rasprodaje zemlje. Agrarna reforma nije bitnije popravila posjedovnu strukturu sisačkog sela, a negativno se odrazila na tamošnje veleposjede. Prije jaki proizvođači poljodjelskih i stočarskih proizvoda i stabilizatori proizvodnje i izvoza, poslije provedene zemljišne reforme i smanjenja gospodarstava smanjuju opseg proizvodnje, a neki su i likvidirani kao proizvodne jedinice.

ZUSAMMENFASSUNG

STRUKTURÄNDERUNGEN DER LANDWIRTSCHAFTSGÜTER IM
RAUM SISAK ZWISCHEN 1918 und 1941

Die Arbeit bezieht sich räumlich auf das Gebiet von Sisak, unter dem wir den Bezirk und die Standt Sisak verstehen. Das Gebiet hatte 691.44 km², wobei 668.41 km² auf den Bezirk kamen. Das war eine rurale Mitte, in der die Mehrheit der Bevölkerung auf dem Lande und von der Landwirtschaft lebte. Daher untersuchten wir in der Arbeit die Besitzverhältnisse und die Veränderungen, die sich in einem längeren Zeitraum abspielten, der Schwerpunkt liegt dabei auf der Zwischenkriegszeit (1918—1941) und auf den Folgen dieser Veränderungen für die Agrarwirtschaft des Raumes Sisak. Die Strukturveränderungen innerhalb der Landwirtschaft im Raum Sisak, die schon früher eingesetzt hatten, wurden in der Zwischenkriegszeit fortgesetzt. Der Teilungsprozeß bei mittlerem und größerem Besitz und die Parzellierung von Großgrundbesitz werden fortgesetzt. Auch die nun durchgeführte Landreform zeitigt ihre Auswirkungen auf Veränderungen in der Struktur des Landbesitzes und der Wirtschaft. Die Struktur des Landbesitzes hat sich zwischen zwei Volkszählungen (von 1895 und 1931) verändert. Im Vergleich zu 1895 stieg die Gesamtanzahl der Güter bis 1931 um 186 an. Veränderungen wurden bei allen Gruppen von Wirtschaftsführung verzeichnet. Höfe in einer Größe bis zu 5 Hektar machen 1931 etwa 70,1% der Gesamtanzahl der Besitze aus. Es findet eine ungünstige Trendbewegung statt, so daß die Anzahl von Klein- und Kleinstbauern, in der Hauptsache als Folge mehrerer Teilungen Generationen hindurch, im Steigen begriffen ist. Der Stand war ungünstig, denn es handelte sich um eine rurale Mitte, und 31,7% der Gesamtanzahl aller Höfe umfaßte bis zu 2 Hektar Land. Am zahlreichsten sind die Höfe zwischen 2 und 5 Hektar Land. Solche Besitze bildeten 38,4% der Gesamtanzahl aller Besitze im Jahr 1931. Der Klein- und Kleinstbesitz war häufig nicht ausreichend, um die auf ihm lebenden Familien zu ernähren. Außerdem war auch ein Anstieg der Güter in einer Größe zwischen 5—10 Hektar im Vergleich zu 1895 zu verzeichnen. Zu einer Ausweitung des Landbesitzes in dieser und in einem Teil der vorher genannten Gruppe kam es durch Landerwerb, wobei in der Zwischenkriegszeit die Großgrundbesitzer Land verkaufen, aber auch andere. Diese Wirtschaften bilden 1931 21,4% der Gesamtanzahl aller Wirtschaften im Raum Sisak. Größere Güter und Großgrundbesitz gab es 1931 in Sisak deutlich weniger als 1895. Viele Güter verschwanden, da sie parzelliert worden waren. Großgrundbesitz, der sich in der Zwischenkriegszeit erhalten hatte (1918—1941), wurde verringert, insbesondere Privatbesitz, aber auch kirchlicher Besitz. Diese Verringerung war nur zum Teil die Folge der durchgeführten Landreform, zum größeren Teil die Folge des vermehrten Landverkaufs. Die Landreform verbesserte die Besitzstruktur der Sisaker Dörfer nicht wesentlich, aber sie hatte einen sehr ungünstigen Einfluß auf den dortigen Großgrundbesitz. Der Großgrundbesitz, der früher ein Hauptzeuger von Gütern der Landwirtschaft und der Viehzucht und ein Stabilitätsfaktor in Produktion und Ausfuhr war, verringert nach der Durchführung der Landreform und der Zerstückelung des Landbesitzes den Umfang seiner Produktion, und manche der großen Besitze werden als Produktionseinheiten liquidiert.

SUMMARY

STRUCTURAL CHANGES OF FARMS IN SISAK REGION FROM 1918 TO 1941

The present paper refers to the Sisak region, i. e. the district and town Sisak. The whole region had 691.44 km², the district alone 668.41 km². It was a rural milieu, where most of the population lived in the country from agriculture. Therefore the author studied the property situation and changes over a longer period of time, concentrating on the period between the two world wars (1918—1941) and consequences of this process onto the agrarian economy of Sisak. Structural changes of the land in the Sisak region began earlier, but continued in the period between the wars. The process of dividing the middle and large estates and parcelization continued. Now the structural changes were also influenced by land reform. Structure of the farms changed between two inventories (in 1895 and 1931). In comparison with the situation from 1895, the total number of estates increased by 186 till 1931. Changes were present in all groups of farms. Farms up to 5 hectares made 70,1% of the total number of farms in 1931. The process had taken a negative course, so the number of small farms increased mostly as the result of segmentation through several generations. The situation was not favourable, because it was a rural milieu, and 31,7% of the total number of farms had up to 2 hectares of land. Most numerous were farms of 2 to 5 hectares of land. They made 38,4% of the total number of farms in 1931. Small and medium-sized farms were often insufficient to feed the families that lived on them. The number of farms with 5—10 hectares also increased in comparison with 1895. This increase, as well as, partly, in the above group, was due to buying the land from the large estates — but others too — in the period between the two wars. Such estates made 21,4% of the total number of farms in the Sisak region in 1931. The number of large estates in the Sisak region decreased in 1931 as compared with 1895. Many estates disappeared due to parcelling. Large estates which had survived until the period between the wars (1918—1941) got smaller, especially private ones, but also those owned by the church. This was only in part the consequence of the land reform; for the most part this was the result of selling the land. Land reform that had been carried out did not improve essentially the property structure of Sisak country, instead it had a negative economic effect on the large estates there. Large estates, once big producers of agricultural and cattle-breeding products and stabilizers of production and export, after the land reform, as they got smaller, reduced their production and some were liquidated as production units.